

Colecția de veșminte a Bisericii Negre din Brașov. Semnificație. Conservare. Cercetare

Ágnes Ziegler

„Trebuie să menționez aici câteva antichități aparținând mobilierului și recuzitei bisericii” – așa începea Balázs Orbán, în lucrarea sa de căpătâi, în secțiunea referitoare la Brașov și la biserica sa parohială, descrierea colecției de veșminte bisericești.¹ „În special sacristia este bogată în astfel de obiecte, unde este adunată o întreagă colecție de veșminte vechi (pluviale, costume liturgice) din perioada catolică, care prezintă exemple uimitoare de broderie în relief [...] pentru că spiritul protestantismului, înțeles în cel mai bun sens, nu se opune, ci ne impune să respectăm amintirile trecutului; nu vorbim aici de comori catolice, ci de comori artistice ale memoriei, pe care un om educat de orice religie trebuie să le respecte. În plus, aceste veșminte vechi sunt încă folosite de preoții sași în unele dintre cele mai distinse ceremonii.”² Este uimitor cum Balázs Orbán, în scurta descriere a colecției de veșminte de la Brașov, reușește să puncteze esența importanței acestora, recunoscută acum pe scară largă: calitatea remarcabilă a obiectelor, manifestată atât prin materialitate, cât și prin manoperă, originea medievală și utilizarea continuă dincolo de Reformă, precum și implementarea, la acea vreme, a unor măsuri de protecție a artefactelor.

Colecția constă din 20 de veșminte medievale, șase pluviale, douăsprezece casule și două cruci dorsale brodate, împreună cu un obiect semicircular din catifea, cu utilizare necunoscută. Acum se poate spune cu certitudine că colecția de veșminte a Bisericii Negre din Brașov este una dintre cele mai importante cinci colecții de acest gen din Europa, alături de cele din Stralsund, Gdansk, Brandenburg și Halberstadt.³ Este remarcabilă nu numai prin numărul obiectelor păstrate, ci și prin faptul că a supraviețuit de-a lungul secolelor în locul în care a fost creată și folosită, deci nu este o colecție muzeală creată în mod artificial, ci una strâns legată de biserică și comunitatea ei, reflectând astfel întreaga istorie a acestora.⁴ În plus, este aproape unică prin faptul că este o colecție care a fost folosită în continuu timp de secole, nefiind vorba despre obiecte care au fost ascunse, uitate și redescoperite cu

zeci sau sute de ani mai târziu, astfel încât hainele poartă mărturiile unei utilizări îndelungate, ale adaptării lor la ideologii în schimbare, urme ale îngrijirii și modificărilor repetate.

Construcția Bisericii Negre din Brașov, odinioară biserică parohială cu hramul Sfintei Fecioare Maria, a început cel mai probabil în jurul anului 1380, prima fază de construcție finalizându-se în anii șaptezeci ai secolului al XV-lea. În această perioadă au fost construite impresionantul cor hală, nava și turnul bisericii, iar edificiul a fost, probabil, dotat cu obiecte liturgice de o bogăție și o calitate artistică uimitoare. Inventarul original includea o cristelniță din bronz, o donație făcută de preotul paroh Johannes Reudel în 1472, cel puțin o parte dintr-o colecție de obiecte liturgice cunoscută dintr-un inventar din secolul al XVI-lea, tapiserii valoroase, cărți, biblii și cantionale, și, cu siguranță, inclusiv unele dintre veșmintele preoțești cunoscute astăzi.⁵ De exemplu, cu ocazia primei amenajări a bisericii, cu sprijinul și încurajarea unor donații substanțiale, s-ar fi putut achiziționa un pluvial din țesătură de catifea verde, broșată cu fir de aur, ale cărei margini sunt decorate cu o bordură venețiană brodată cu sfinți, dar și acea cruce brodată, acum separată, care trebuie să fi împodobit cândva partea dorsală a unei casule, reprezentând o scenă de *Răstignirea lui Iisus*, cu arborele vieții și mai multe personaje (*foto 1*).

Situat la granița de sud-est a Regatului medieval al Ungariei și a creștinătății occidentale, orașul s-a remarcat prin mărimea și bogăția bisericii sale, investită cu un rol misionar, și care și-a asumat un rol de pionierat și în introducerea ideilor Reformei în Transilvania. A fost lăcașul de cult în care s-a celebrat prima slujbă evanghelică din țară, în 1542, și în care au fost redactate primele documente confesionale ce reglementau noul rit, devenite ulterior documente legale pentru întreaga populație a sașilor transilvăneni.⁶ Multe dintre obiectele liturgice ale fostei biserici catolice, inclusiv unele elemente ale veșmintelor liturgice, cum ar fi dalmatica, stola, amictul și brăul (cingulum), nu mai erau folosite în mod regulat după Reformă. Cu toate acestea, într-o manieră tipică religiei luterane transilvănene, care a manifestat o toleranță accentuată față de repre-

1 Orbán 1871. pp. 320-321.

2 Ibidem. p. 321.

3 Privind colecția din Stralsund, vezi von Fircks 2008; privind colecția din Gdansk, vezi Borkopp-Restle 2019; privind colecția din Brandenburg, vezi Reihlen Hrsg. 2005.

4 Privind istoria și amenajarea bisericii vezi cel mai recent Ziegler 2018.

5 Ziegler 2015. pp. 27-70, îndeosebi pp. 46-53.

6 Ziegler 2019. pp. 77-81.

zentările picturale și față de anumite ritualuri de dinaintea Reformei, unele elemente ale veșmintelor preotești, în special casulele și pluvialele, au continuat să fie folosite și după Reformă. Acestea au fost încorporate în noul rit și, în cursul secolelor al XVI-lea și al XVII-lea, când paleta confesională din țară a devenit mai diversificată, au fost ridicate la rolul de obiecte simbolice ale propriei credințe luterane. Ca urmare, casulele și pluvialele din colecție au rămas în uz regulat și, în timp, au fost supuse unor adaptări la nevoile impuse de noul rit.⁷ De exemplu, fiecare dintre pluviale a fost prevăzut cu o bandă textilă pentru a închide veșmântul la bust, aplicat, probabil, în locul cataramei care a existat cândva.

Colecția reflectă, de asemenea, rolul Brașovului în comerțul epocii. La confecționarea veșmintelor s-au folosit nu numai țesături impresionante de catifea de mătase de origine italiană și broderii în stil venețian, dar se regăsesc, de asemenea, multe produse provenind din atelierele de broderie din Europa Centrală, precum și o mare cantitate de țesături de catifea de origine otomană, respectiv așa-numitul bogasiu utilizat frecvent ca material de căptușeală. Un exemplu notabil este pluvialul de culoare roșie cu numărul de inventar III.324, care a fost realizat prin transformarea unui caftan (*foto 2*).⁸

În 1689, biserica parohială din Brașov a ars, împreună cu orașul din incinta zidurilor de apărare și cu o mare parte a suburbiilor. Evenimentul, care a avut loc în perioada de început a preluării Transilvaniei de către habsburgi, a fost văzut de brașoveni ca o incendiere criminală săvârșită de soldații aflați în oraș, iar restaurarea bisericii a reprezentat un efort major menit să evoce poziția și identitatea lor de odinioară. Astfel, de exemplu, biserica parohială din oraș a fost reconstruită cu detalii gotice, *nach dem Modell des Alten* (așa cum a fost cea veche), reflectând stilul arhitectural al perioadei de glorie a orașului, la care s-a apelat intenționat ca o încurajare pentru orașeni și ca un fel de argument incontestabil pentru noii veniți. Și în domeniul obiectelor liturgice se poate observa reînnoirea, modificarea mai multor obiecte vechi care au fost apoi din nou donate bisericii, inclusiv mai multe veșminte preotești cu un stil anacronic, fenomen care va fi discutat în detaliu mai târziu.

Colecția de veșminte liturgice, parte integrantă a colecției și strâns legată de liturghie și de viața bisericii, a participat la istoria comunității de-a lungul secolelor, cel mai probabil până în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Conform descrierii lui Balázs Orbán, citată mai sus, chiar și în anii 1870 preoții purtau vechile veșminte la ocazii festive speciale.⁹ De asemenea, există o consemnare din Sibiu, din 1817, potrivit căreia preoții luterani de acolo l-au primit pe împăratul Francisc I, aflat în vizită în oraș, în pluviale și dalmatice medievale.¹⁰ Perioada

lungă și remarcabilă de utilizare a fost încheiată de includerea obiectelor în colecția bisericii la sfârșitul secolului al XIX-lea. Observate mai întâi de călători interesați de artă, precum Balázs Orbán, piesele prețioase au fost ulterior expuse la Budapesta și Viena, unde au atras atenția ca obiecte istorice valoroase, dar și ca potențiale modele pentru arta aplicată contemporană.¹¹ După naționalizarea și apoi desființarea Muzeului Săsesc al Țării Bârsei din Brașov în 1948, și în lipsa specialiștilor, valoarea și existența veșmintelor a fost dată uitării. În circumstanțele restrictive ale deceniilor întunecate ale comunismului, Era Nussbächer, conservator textile, a fost cea care a recunoscut valoarea colecției, chiar dacă nu în mod public, totuși într-un mod demn de valoarea lor.

Era Nussbächer (1913-2003) s-a pensionat ca profesoară de lucru manual la Brașov în 1968 și ulterior a urmat o formare profesională ca restaurator textile. După ce a urmat cursuri de formare la München și Viena, și-a aprofundat cunoștințele corespondând cu Mechtild Flury-Lemberg, conservator al Abegg-Stiftung din Elveția, una dintre cele mai importante instituții de restaurare textile pe plan mondial, și consultându-se cu aceasta cu privire la metodele pe care le folosea. În 1973, la inițiativa episcopului comunității, istoricul de artă Otmar Richter (1908-1987), Era Nussbächer a înființat un mic atelier în parohie, unde a început restaurarea veșmintelor liturgice. În acest context, ea a restaurat cinci casule brașovene, dar nu a restaurat niciun pluvial. În cursul procesului de restaurare, obiectele au fost dezasamblate și spălate, iar după reasamblare părțile lipsă ale țesăturii au fost completate cu materiale textile integrate cromatic care s-au folosit și pentru consolidarea pe suport a lacunelor mai mici; deteriorările mai mici au fost fixate prin însăilare sau prin punct de broderie bizantină, iar părțile mai grav degradate ale țesăturii sau ale broderiei au fost dublate cu grijă folosind crepelină de mătase. Așa s-a intervenit, de exemplu, asupra casulelor III.327,¹¹ III.330,¹² III.322¹³ (*foto 3 și 11*) sau III.321¹⁴.

În general, exceptând poate dezasamblarea obiectelor și reasamblarea lor după spălare, Era Nussbächer a aplicat metode și principii moderne de restaurare și trebuie lăudată pentru grija și atenția extraordinară cu care a lucrat. Într-un mod extraordinar și, din păcate, nici chiar în ziua de azi de la sine înțeles, a ținut o evidență precisă a intervențiilor sale, inclusiv un jurnal de atelier, și a documentat fotografic starea obiectelor înainte, în timpul și după restaurare. Bogata sa moștenire, în mod regretabil încă neprelucrată, este o comoară care ne inspiră și ne obligă și azi. Sesizând limitele financiare și metodologice privind restaurarea veșmintelor, exacerbate de privațiunile tot mai mari din România anilor '80, Nussbächer s-a orientat spre restaurarea covoarelor otomane, mult mai robuste. În

7 Wetter – Ziegler 2015. pp. 89-114.

8 Kienzler – Wetter 2015. p. 119; Wetter 2015. Cat. nr. 6, pp. 257-264.

9 Orbán 1871. p. 321.

10 Wetter – Ziegler 2015. p. 114.

11 Wetter – Ziegler 2015. pp. 63-83.

12 Wetter 2015. pp. 275-287, îndeosebi pp. 285-286.

13 Ibidem pp. 289-299, îndeosebi pp. 295-296.

14 Ibidem pp. 325-335, îndeosebi p. 331.

camera ei, care a devenit între timp atelier de restaurare național al bisericii evanghelice, a restaurat peste 200 de covoare până la pensionarea sa în 1998. Prin această activitate a devenit cunoscută și apreciată la nivel național.

În 2004, cu puțin timp înainte de a muri, Era Nussbächer a cunoscut-o accidental pe Evelin Wetter, istoric de artă, care urma, ca prin predestinare, să preia ștafeta de a cerceta colecția de veșminte preotești. Inițial, Wetter a călătorit la Brașov pentru a cerceta obiectele liturgice medievale. Anterior, ea dobândise o experiență considerabilă în domeniul cercetării veșmintelor preotești medievale prin teza sa de doctorat care cerceta broderiile din Boemia, și prin implicarea sa în prelucrarea colecției Brandenburg. S-a întors în calitate de curator al Fundației Abegg din Elveția la valoroasa colecție brașoveană pe care a redescoperit-o, având planuri concrete. După o scurtă evaluare a colecției, a fost confecționat un nou mobilier pentru depozitarea obiectelor în condiții de siguranță, iar colecția a fost mutată din dulapul îngust din vechea parohie, înapoi în spațiul său istoric de depozitare, sacristia Bisericii Negre. Măsurătorile efectuate în decursul anului care a precedat mutarea au arătat că sacristia era potrivită pentru depozitarea textilelor, cu condiția ca valorile microclimatice să rămână în limite acceptabile sau să poată fi ușor de controlat, și să nu apară fluctuații majore și bruște. O mare parte a sacristiei este ocupată acum de dulapul de depozitare proiectat de restauratorul textile Geertje Gerhold (Brandenburg) și realizat în atelierul de tâmplărie și restaurare orgi de la Hărman. Veșmintele sunt așezate în sertare mari, căptușite cu hârtie de mătase cu pH neutru, câte unul în sertar și aranjate fără a fi împăturite (foto 4).

Sertarele se deschid pe ambele părți ale dulapului, astfel încât, pe lângă veșmintele medievale există spațiu și pentru accesoriile liturgice, care datează din secolele XVII și XIX, și care în prezent nu mai sunt folosite. Evelin Wetter, Corinna Kienzler (ambele Abegg-Stiftung, Riggisberg, Elveția), Jana Kneifl-Fajt (Berlin, Germania) și Iulia Teodorescu (Sibiu, România) au fost implicate în amenajarea din 2006 a mobilierului de depozitare și în relocarea atât de necesară a obiectelor. Acest mod de depozitare a obiectelor, de tip depozit vizitabil, este o condiție esențială pentru conservarea pe termen lung a veșmintelor în Brașov. Ele sunt păstrate pe orizontală, într-un mediu climatic stabil, curat, neutru, unde stresul mecanic este redus la minim și obiectele pot fi vizualizate și cercetate fără a fi manevrate. Valorile corecte, cu variații minore ale microclimatului din încăperea sunt atenuate și mai mult de dulapul din lemn, care reduce fluctuațiile și păstrează valori optime în interiorul sertarelor. Una dintre măsurile de bază în prevenirea daunelor într-un depozit este monitorizarea regulată, care permite intervenția imediată a experților, dacă este necesar.

În 2009, printr-o colaborare între Abegg-Stiftung și Biserica Evanghelică de Confesiune Augustană (C.A.) din România – Parohia Brașov, a fost lansat un proiect de anvergură pentru publicarea colecției, care a avut ca rezultat catalogul cuprinzător al colecției apărut în 2015,

literatură relevantă și primordială despre colecție, atât în prezent cât și, probabil, pentru mulți ani de acum încolo.¹⁵ Metodologia de cercetare a colecției a rămas strâns axată pe analiza obiectelor, alături de sursele de arhivă, datele de proveniență și contextualizarea din perspectiva istoriei artei. Desenând tiparele, identificând tipurile individuale de material și examinând modul în care acestea au fost inserate, și, nu în ultimul rând, prin examinarea firelor de cusut, a fost posibil să se stabilească istoricul obiectelor, modul în care au fost confecționate, precum și modificările și reparațiile la care au fost supuse de-a lungul secolelor.¹⁶ Datorită analizei modului de țesere și a structurii fibrelor, a fost posibilă identificarea locului de proveniență și datarea multor veșminte. În plus, analiza firelor de aur și a coloranților a permis distincția clară între țesăturile din catifea de origine italiană și otomană, în cazul exemplor care se asemănau mult ca decorație.¹⁷

O sarcină importantă a restauratorului în procesul de pregătire a catalogului a fost realizarea fotografiilor artefactelor. Pentru a scurta distanța de transport a obiectelor delicate, studioul a fost mutat în apropierea acestora, și anume în corul Bisericii Negre, unde fotografiile au fost realizate seara pentru a asigura condiții optime de iluminare (foto 5). Pentru a prezenta veșmintele într-un mod estetic și autentic din punct de vedere istoric, a fost realizat un suport, adaptat la fiecare piesă în parte ca să ofere o susținere perfectă.

Printre numeroasele rezultate interesante ale investigațiilor efectuate în legătură cu conservarea și publicarea colecției, ar trebui evidențiat aici fenomenul reparațiilor și modificărilor timpurii efectuate în perioada utilizării liturgice a veșmintelor. S-a menționat deja că una dintre trăsăturile unice ale veșmintelor brașovene este folosirea lor aproape neîntrerupt timp de secole, înainte și după Reformă, până în secolul al XIX-lea. Consecința inevitabilă a acestei utilizări îndelungate a fost deteriorarea veșmintelor, care au necesitat, probabil, cu mai multe ocazii reînnoiri și reparații mai mult sau mai puțin ample, dar și transformarea sau adaptarea lor la noile rituri, ideologii și la caracterul schimbat al bisericii după reconstrucția din secolul al XVIII-lea. Documentarea scrisă a intervențiilor la care au fost supuse este dispersată sau exhaustivă, în funcție de sursele arhivistice care ne-au parvenit, dar prezintă o tendiță cumulativă certă în prima jumătate a secolului al XVIII-lea. De exemplu, în 1707, s-au cumpărat mai mulți coți de bogasiu pentru a căptuși un veșmânt și a fost retribuită munca croitorului, care în același an a fost plătit și pentru peticirea veșmintelor.¹⁸ În 1708 este consemnată o altă reparație de veșminte.¹⁹ În 1720 a fost comandată petecirea unei casule negre, iar în 1722-1723, au fost făcute mai multe reparații la veșminte, inclusiv la

15 Ibidem pp. 357-365, îndeosebi p. 362.

16 Wetter 2015.

17 Kienzler – Wetter 2015. pp. 115-133.

18 Kienzler 2015. pp. 134-158.

19 Brașov, Arhiva Bisericii Evanghelice C. A. Brașov, IV.F.67.I. pp. 162-163.

una roșie, croitorul delegat fiind Andreas Koy.²⁰

Se pot oare identifica metode caracteristice folosite la aceste reparații? Ce materiale și metode au fost folosite și în ce măsură au permis încorporarea materialelor noi?

Pluvialele, neatînse de restaurările moderne, au păstrat multe din cusăturile originale, peticele aplicate și adăugirile ulterioare. Este izbitor faptul că peticele, oricând au fost ele montate, sunt contemporane cu veșmintele și similare acestora, uneori părând a fi fragmente tăiate din celălalte piesele din colecție, posibilitate contrazisă prin faptul că cele mai multe veșminte ne-au parvenit complete, netăiate. Examinarea fragmentelor de material aplicate pe veșminte și a cusăturilor sugerează că este posibil să fi existat un „depozit de petice”, care era folosit pentru a păstra acele piese de vestimentație ale preoților la care s-a renunțat după Reformă, respectiv, după un timp, casulele care au devenit de neutilizat; de aici s-au luat apoi fragmente pentru reparații. În acest context, fragmentele re-folosite oferă o perspectivă asupra colecției de odinioară, care a fost mult mai amplă decât cea cunoscută azi.

În colecția de la Brașov, spre deosebire de colecția din Muzeul Național Brukenthal, provenind din biserica parohială din Sibiu, nu se păstrează, de exemplu, dalmatice purtate de diaconi și subdiaconi. Însă datorită materialelor care provin din depozitul de petice, putem presupune existența unor dalmatice în colecția noastră. De exemplu, pluviala cu numărul III.329 este probabil realizată în întregime dintr-o dalmatică scoasă din uz (foto 6). În asamblarea sa, se pare că s-a făcut un efort conștient pentru a da veșmântului nou creat un caracter medieval, în ciuda datei relativ târzii la care s-a realizat.²¹ Fragmente din broderia care împodobește odinioară dalmatice pot fi găsite, de exemplu, în scutul dorsal al pluvialului cu numărul III.336 (foto 9).²² Cel mai probabil, o dalmatică sau o *subtile/tunicella* (un fel de tunică) purtată împreună cu casula III.337 a ajuns, de asemenea, în lada cu petice (foto 7). În ciuda faptului că țesătura prețioasă cu fir de aur a casulei este netăiată, provenind în mod clar din bordura caracteristică care fixează căptușeala primară a piesei pe toată lungimea marginii, țesătura apare ca petice pe alte câteva obiecte. Ea poate fi observată pe pluvialele cu numărul de inventar III.328 și III.341 (foto 8), dar și deasupra scutului dorsal al pluvialei cu numărul III.336 (foto 9). Având în vedere că peticele aplicate sunt uneori mari, sau cel puțin lungi, trebuie să presupunem existența unor bucăți mari de țesătură în lada cu petice.²³

Trebuie să fi existat și alte pluviale în colecție, dacă, de exemplu, *chypeus*-ul (gluga în formă de scut) piesei III.325 provine de la un pluvial care nu mai există, la fel ca și

decorațiile cu ciucuri adăugate ulterior la alte pluviale.²⁴

Au fost cusute, reutilizate și fragmente din mai multe tipuri de obiecte de dimensiuni mai mici. De exemplu, marginea pluvialului cu numărul de inventar III.329 a fost acoperită, probabil în secolul al XVII-lea, cu o țesătură lampas broșată cu aur, care pare să fi fost o stolă sau un manipul. O caracteristică unică a pluvialelor din Brașov este utilizarea închizătorii din benzi textile în loc de catarame, care permit o închidere relativ lejeră a veșmintelor pe piept. Acestea au fost inserate cu ocazia unor modificări timpurii ale veșmintelor, probabil pentru a le adapta la ritul evanghelic, și sunt, de asemenea, fragmente de material reutilizate, care provin din piese ale veșmintelor liturgice la care s-a renunțat după Reformă. Astfel, închizătoarea pluvialului III.329 ar fi putut fi cândva un ornament brodat al unei albe, iar fragmentele de pe cele cu numărul de inventar III.341, III.325 și III.324 (foto 2) reprezintă ornamentele brodate (parura) a unor foste amice (foto 10).²⁵

Spre deosebire de pluviale, o parte dintre casule au fost restaurate de Era Nussbächer în anii 1970 și, după cum am văzut, aceasta le-a demontat pentru a permite o curățare umedă, astfel încât cusăturile originale nu au supraviețuit. Chiar și în absența cusăturilor și a peticelor care le erau aplicate cândva, pe casule este vizibil fenomenul aplicării crucilor dorsale medievale brodate pe veșmintele liturgice confecționate din țesături ale perioadei moderne. Pe lângă elementele din veșminte și accesorii la care s-a renunțat odată cu Reforma, este posibil ca și casule vechi, deteriorate sau temporar nefolosite să fi fost puse în lada cu petice de la Brașov. Crucile dorsale brodate care provin de pe acestea au fost adesea aplicate pe țesături mai noi și pe casule donate ulterior, de exemplu, cu ocazia reînnoirii colecției după marele incendiu. Acesta a fost și cazul perechii de casule cu numerele III.330 și III.323, donate de soția lui Chrestell Schnell în 1736 și confecționate de croitorul Chrestell Repser, ale căror cruci dorsale brodate din secolele XV și XVI, înfățișând Răstignirea lui Christos și Adormirea Maicii Domnului, au fost transferate pe casule din secolul al XVIII-lea, realizate din țesături de mătase provenind din Italia sau Franța.²⁶ Același lucru poate fi observat și în cazul casulelor III.326, III.333 și III.322 (foto 11).²⁷ O însemnare referitoare la donația acestora din urmă consemnează această practică, menționând că broderiile pentru casule provin din lada cu petice și au fost aplicate pe veșmintele nou confecționate și nou donate.²⁸

Se pare că în cazul veșmintelor brașovene, piesele luate din lada cu petice au fost folosite în principal în scopul unei modificări conștiente a obiectelor sau au fost inserate într-un loc în care au contribuit în mod constructiv la un ansamblu vestimentar istoricizant din perioada modernă.

20 „[1708 September] 17. dito. Kauffe 3/4tel blumiger mittel Tamakhet [?] an ein Meßgewandt florino 3. Zahle dem Schneider für Macherlohn d[enar] 64”, vezi ibidem p. 180.

21 Brașov, Arhiva Bisericii Evanghelice C. A. Brașov, IV.F.67.II. pp. fol. 31v, 46v, 50v, 53r.

22 Kienzler – Wetter 2015. p. 130; Wetter 2015. Cat. nr. 4, pp. 219-232.

23 Wetter 2015. pp. 235-254.

24 Kienzler – Wetter 2015. pp. 129-130.

25 Kienzler – Wetter 2015. p. 130.

26 Kienzler – Wetter 2015. p. 131.

27 Wetter 2015. Cat. nr. 10, pp. 289-299; Cat. nr. 11, pp. 301-312.

28 Wetter 2015. Cat. nr. 12, pp. 315-323; Cat. nr. 14, pp. 337-347; Cat. nr. 13, pp. 325-335.

Astfel, peticele au o valoare extraordinară ca sursă de informații despre viața bisericească din secolele XVI-XVIII și, cu atât mai mult, despre identitatea sașilor brașoveni, iar îndepărtarea lor prin restaurare în vederea readucerii obiectelor la presupusa lor stare inițială ar trebui evitată cu desăvârșire. Obiectele liturgice textile la care s-a renunțat cu ocazia Reformei și-au găsit astfel o utilizare demnă într-un nou context. Deși există doar o singură referință clară la acest lucru în Brașov, practica de a confecționa antependii de altar și alte accesorii liturgice (paramente) din fragmente ale veșmintelor vechi era foarte răspândită în Europa protestantă. Există, de asemenea, multe exemple de acest fel, încă nepublicate, în colecția Muzeului Național Brukenthal din Sibiu, majoritatea provenind din fosta colecție a parohiei din Sibiu.²⁹ Crucea brodată *arbor vitae* din colecția din Brașov, având numărul de inventar III.342, a servit cândva ca antependiu al altarului din sacristia Bisericii Negre, fiind fixată pe o catifea neagră; se presupune că broderia a fost îndepărtată de Era Nussbächer și se păstrează acum ca piesă independentă.³⁰

Cu siguranță, unele fragmente din depozitul de petice au fost utilizate pur și simplu la repararea obiectelor deteriorate, la consolidarea prin petecire a unor cusături slăbite, sau a unor țesături și broderii cu lacune, în special în cazul casulelor, deși astfel de exemple sunt acum rare în colecție.³¹ Fenomenul este cu atât mai familiar în cazul covoarelor otomane, care erau reparate în mod obișnuit în acest mod. Pe multe dintre piesele nerestaurate încă există petice din alte covoare, cu desen și culoare similară, care adesea se integrează aproape imperceptibil în obiectul ca întreg.

Imaginile sunt realizate de Árpád Udvari (1-2, 6-11), Era Nussbacher (3), Iulia Teodorescu (4) și Frank-Thomas Ziegler (5).

29 „[1747] it[em] Hannes Kammerin, Wollweberin, laßet ein weiß Guldendstücken Meßgewand machen. Das Kreuz aber darinnen hat die Kirche gegeben aus einem andern Meßgewand”, vezi Brașov, Arhiva Bisericii Evanghelice C. A. Brașov, IV.Aa.41. p. 463.

30 Wetter – Ziegler 2015. p. 99.

31 Wetter 2015. pp. 265-270.

BIBLIOGRAFIE

- BORKOPP RESTLE, Birgitt (2019): Der Schatz der Marienkirche zu Danzig: Liturgische Gewänder und textile Objekte aus dem späten Mittelalter (Berner Forschungen zur Geschichte der textilen Künste). Didymos, Affalterbach.
- von FIRCKS, Juliane (2008): Liturgische Gewänder des Mittelalters aus St. Nikolai in Stralsund. Abegg-Stiftung, Riggisberg.
- KIENZLER, Corinna (2015): Italienisch oder osmanisch? Gewebetchnologische und naturwissenschaftliche Erkenntnisse zu den Kronstädter Samten. In: Wetter 2015. pp. 134-158.
- KIENZLER, Corinna – WETTER, Evelin: Form, Verarbeitung und Veränderungen an den Gewändern im Verlauf der Jahrhunderte. In: Wetter 2015. pp. 115-133.
- REIHLEN, Helmut – JEHLE, Manfred – WETTER, Evelin, Hrsg. (2005): Liturgische Gewänder und andere Paramente im Dom zu Brandenburg. Regensburg/Riggisberg.
- ORBÁN Balázs (1871): A Székelyföld leírása. Pest, 1871. (Facsimile kiadás: Firenze–München, 1981.).
- WETTER, Evelin (2015): Liturgische Gewänder in der Schwarzen Kirche zu Kronstadt in Siebenbürgen. Mit Beiträgen von Corinna Kienzler und Ágnes Ziegler. Gewebeanalysen von Corinna Kienzler. Riggisberg.
- WETTER, Evelin – ZIEGLER Ágnes (2015): Der Bestand liturgischer Gewänder im Spiegel der Inventare. In: Wetter 2015. pp. 71-88.
- ZIEGLER Ágnes 2015: Kronstadt und seine Schwarze Kirche – Zur Geschichte des Baus und seiner Ausstattung. In: Wetter 2015. pp. 27-70.
- ZIEGLER Ágnes (2018): A brassói Fekete templom – reformáció és renováció – Felekezeti, városi, rendi csoportidentitás kifejeződése egy újjászülető épületben. Martin Opitz, Budapest.
- ZIEGLER BÁLINT Ágnes (2019): Reformáció Brassóban. In: Ige-Idők. A reformáció 500 éve. Szerk. Kiss Erika – Zászkaliczky Márton – Zászkaliczky Zsuzsanna (Kiáll. kat. 2017. április-november, Magyar Nemzeti Múzeum), MNM, Budapest. pp. 77-81.

Dr. Ágnes Ziegler

Istoric de artă

Șef birou patrimoniu

Biserica Evanghelică C. A. din România – Parohia Brașov

500025 Brașov

Curtea Johannes Honterus 2.

Tel.: +40-723-564-741

E-mail: agnes.ziegler@schwarze-kirche.ro

LISTA FOTOGRAFIILOR

Foto 1. Cruce dorsală brodată, Biserica Evanghelică C. A. Brașov, Nr. inv. III.342.

Foto 2. Pluvială, Biserica Evanghelică C. A. Brașov, Nr. inv. III.324.

Foto 3. Casulă, Biserica Evanghelică C. A. Brașov, Nr. inv. III.322, stare înainte de restaurare (1974)

Foto 4. Dulap de depozitare în sacristia Bisericii Negre

Foto 5. Fotografierea veșmintelor în corul Bisericii Negre (2010)

Foto 6. Pluvială, Biserica Evanghelică C. A. Brașov, Nr. inv. III.329.

Foto 7. Casulă, Biserica Evanghelică C. A. Brașov, Nr. inv. III.337.

Foto 8. Pluvială, Biserica Evanghelică C. A. Brașov, Nr. inv. III.341. Detaliu: un petic de țesătură cu fir auriu pe marginea pluvialului, identic cu cel de pe casula III.337.

Foto 9. Pluvială, Biserica Evanghelică C. A. Brașov, Nr. inv. III.336. Detaliu: un petic de țesătură cu fir de aur, identic cu cel de pe casula III.337, deasupra scutului dorsal al pluvialului

Foto 10. Amict, Muzeul Național Brukenthal Sibiu, Nr. inv. M 2201.

Foto 11. Casulă, Biserica Evanghelică C. A. Brașov, Nr. inv. III.322.

Traducere: Ágnes Ziegler, Márta Guttmann